

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

‘Waarom is er eigenlijk iemand en niet veeleer niemand?’

Christendom als uitweg uit de crisis van de politiek

Veel christelijke politiek lijkt nog altijd op een verkapte manier uit te gaan van de gedachte dat God regeert en Christus koning is via de christenen in de politiek. Deze opvatting gaat echter uit van een verkeerd beeld van de incarnatie en zou, juist met het oog op de toekomst van een waarachtig christelijke politieke praktijk, definitief moeten worden losgelaten. Christelijke politiek kan een goddeloze samenleving niet van de ondergang redden. Dat is ook niet nodig, want de samenleving is niet van God los. Christelijke politiek is het inspelen op het goede dat al aanwezig is en een kwestie van het goede zien en medescheppend handelen, en niet van het signaleren van gebrek en de wereld als respons hierop goed maken.

door Erik Borgman

De auteur is lekendominicaan. Hij is hoogleraar publieke theologie en bekleedt de Cobbenhagen Chair aan de Tilburg University.

DE CHRISTELIJKE TRADITIE NEIGT ERTOE zaken erger voor te stellen dan ze in eerste instantie lijken. Dat, en niet relativeren of bagatelliseren, maakt nieuwe inzichten mogelijk. In plaats van genoeg te nemen met de constatering dat in Jezus van Nazaret ‘een machtig profeet in woord en daad in de ogen van God en van het hele volk’ gekruisigd is (Lucas 24: 19), maar dat dit onrecht gelukkig is rechtgezet doordat God hem tot leven heeft gewekt en ‘de last van de dood van hem [heeft] afgenomen’ (Hande-

lingen 2: 24), schildert het laatste Bijbelboek een catastrofe van kosmische proporties, om uiteindelijk ultieme en universele troost te kunnen verkondigen: ‘Gods woonplaats is onder de mensen, hij zal bij hen wonen; Hij zal alle tranen uit hun ogen wissen. Er zal geen dood meer zijn, geen rouw, geen jammerklacht, geen pijn, want wat er eerst was is voorbij’ (Openbaring 22: 3 en 4).

In deze lijn stelt dit artikel vast dat niet de christelijke politiek in de problemen verkeert, maar de politiek tout court. Dit komt doordat de politiek gebaseerd is op een visie die in de christelijke traditie radicaal wordt afgewezen, maar ook door christenen vaak wordt overgenomen: dat het goede door menselijk handelen op basis van goede intenties in de wereld gebracht moet worden. Dit is in tegenspraak met wat de christelijke traditie onder incarnatie verstaat. De crisis van de politiek is wat mij betreft dus de uitdrukking van een dogmatische dwaling.

VERKEERDE VISIE OP INCARNATIE

Centraal in de christelijke traditie staat het geloof in de incarnatie: God is in Jezus Christus mens geworden. Ook de moderne politiek is erop uit ‘het vlees aan te nemen’, dat wil zeggen betekenis te krijgen in het materiële leven van mensen. Om heilzaam in de wereld waarin mensen leven aanwezig te kunnen zijn, schetsen politici idealen, formuleren op grond hiervan doelen en maken plannen die ervoor zorgen dat deze doelen ook worden gerealiseerd. Wie echter idealen wil realiseren, stuit steeds weer op de kloof tussen ideaal en realiteit, waarin ook anderen aanwezig blijken te zijn met andere idealen. Door de idealen, die bedoeld zijn als een brug naar de realiteit, verschijnt deze realiteit altijd als gebrekkig en behoeftig, want niet in overeenstemming met de idealen. Uiteindelijk leidt dit ertoe dat mensen zich steeds geconfronteerd zien met een uiterst ontmoedigende boodschap die velen van hen ook existentieel in een crisis brengt: hier woont God in ieder geval *niet* bij de mensen en er zullen altijd meer tranen zijn dan gedroogd kunnen worden.¹ Wie idealen in de werkelijkheid probeert te realiseren, die ontdekt steeds hoeveel er nog *niet* is gerealiseerd. Zij of hij zal al snel het gevoel hebben meer thuis te zijn bij de idealen dan in de werkelijkheid. Totdat een zelfbenoemde realist hem of haar hiermee confronteert en ervan weet te overtuigen dat het niet gaat om dromen, maar om wat er uiteindelijk wordt waargemaakt. Op zo’n moment kan het beeld honderdtachtig graden draaien en wordt wat eerder beschouwd werd als grondslag van het politieke engagement, ineens ervaren als – om de ooit door Wim Kok gemunte uitdrukking te gebruiken – ideologische veren. Men kan ervoor kiezen deze versiering te houden, bijvoorbeeld om-

dat mensen een verlokkelijk perspectief nodig hebben. Ze komen uiteindelijk niet in beweging en gaan zeker niet *the extra mile* voor belastingverlaging of een koopkrachtplaatje. De ideologische veren kunnen ook worden afgeschud als zij bij het werven van kiezers in de weg lijken te zitten.

Een partij die zich serieus afvraagt of ze van grondslag moet veranderen, heeft deze grondslag denkkelijk al verloren

In de naoorlogse politieke geschiedenis zijn ideologische veren van alle grote politieke bewegingen beurtelings opgepoetst en afgeschud, maar het punt waar het mij om gaat is dat dit blijkbaar verschijnt als een mogelijke keuze. De vogel kan blijkbaar ook zonder

veren en – hier begint de beeldspraak wat uit de rails te lopen – hetzelfde verenpak zou ook een andere vogel kunnen omkleden. Een partij die zich serieus afvraagt of ze van grondslag moet veranderen, heeft deze grondslag denkkelijk al verloren.

INCARNATIE ALS ONTLEDIGING

Maar met behulp van idealen en verheven waarden de werkelijkheid willen veranderen, is geen incarnatie in de christelijke zin van het woord. Naar christelijke voorstelling wordt God mens niet door zich in uiterlijke zin met de wereld te verbinden, maar door zichzelf te ‘ontledigen’. Christus Jezus laat zijn goddelijkheid los en wordt daarom tot goddelijke waardigheid verheven, zegt de hymne die Paulus citeert in zijn brief aan de christenen van Filippi: ‘Hij die de gestalte van God had, hield zijn gelijkheid aan God niet vast, maar deed er afstand van; Hij nam de gestalte aan van een slaaf en werd gelijk aan een mens. Daarom heeft God hem hoog verheven’ (Filippenzen 2: 6, 7 en 9).

Hoewel God niet zonder meer samenvalt met de incarnatie in Jezus Christus, blijft er ook geen deel van God ‘over’ dat nog op incarnatie wacht. In Jezus Christus heeft God zich ten volle geopenbaard, heet het vanouds.

In de negentiende eeuw gingen theologen en historici zich de vraag stellen hoe het kwam dat de mens Jezus vanaf een bepaald moment God genoemd werd. Zo verschijnt de aanduiding ‘ware God’ (*vere Deus*) al snel tot problematische opsmuk: ‘eigenlijk’ is Jezus mens en de aanduiding ‘God’ wordt een toevoeging. Het liberale protestantisme, dat onze visie op religie en geloof in hoge mate is gaan bepalen, dreigt de religieuze taal tot versiering te maken, tot ‘ideologische veren’. Dit gaat echter rechtstreeks in tegen het Bijbelse en klassiek-theologische beeld van incarnatie. Volgens dit beeld overbrugt God de oneindige afstand tussen de eindige wereld en de goddelijke oneindigheid. Het leggen van deze brug, zegt Thomas van

Aquino, is voor mensen onmogelijk, maar voor God passend. God toont daarmee niet alleen zijn oneindige goddelijke macht, maar vooral zijn oneindige goddelijke liefde.² Zo zijn het ideaal van een wereld die waarachtig ‘goed’ mag heten en de gebroken wereld waarin wij leven en waarvan wij deel zijn onverbrekkelijk met elkaar verbonden.

Hiermee wordt de paradox van een God die zich letterlijk in-laat met de eindigheid van de geschapen wereld niet verklaard, maar de betekenis en het belang ervan worden duidelijk. Juist in de kwetsbaarheid en menselijkheid van Jezus, zijn lijden en dood, kortom zijn ongodelijkheid, toont God de oneindigheid van zijn liefde die voor mensen het goede wil. Door af te leggen wat hem van de wereld scheidt, neemt God in zijn verbondenheid met de wereld de gestalte aan van wat Hij ten diepste is: zichzelf gevende liefde.

In deze lijn gedacht is het niet de taak van de politiek om tegenover de gebrekkige realiteit betekenisvolle waarden te poneren of een volmaakt ideaal te stellen en deze vervolgens te realiseren. Het gaat er dan om te zien waar de realiteit – niet een ideaal realiseert, maar – bezig is te midden van alle gebrokenheid haar ultieme bestemming van herstel, verzoening en verlossing te bereiken en zich met deze plaatsen te verbinden. In het Nieuwe Testament jubelt Maria dat zij door God werkelijk gezien wordt. Dit blijkt een gebeuren dat alles op zijn kop zet: ‘Heersers stoot Hij van hun troon en wie gering is geeft Hij aanzien; wie honger heeft overlaadt Hij met gaven, maar rijken stuurt Hij weg met lege handen’ (Lucas 1: 52 en 53). De verbinding tussen christendom en conservatisme is vanuit dit gezichtspunt helemaal niet logisch. Maar progressieve politiek zoals die doorgaans wordt opgevat, doet net alsof de heersers door ons van de troon moeten worden gestoten en wij de geringen aanzien moeten geven.

De naoorlogse politiek heeft geprobeerd God overbodig te maken en in zijn plaats ‘grote dingen’ te doen. Dit bleek echter haar macht te boven te gaan. Anders dan God kan de politiek er niet voor zorgen dat een oneindige liefde vlees wordt. Geen politicus kan de gebroken, vaak pijnlijke en catastrofale werkelijkheid waarin mensen leven transformeren in een plaats waar ‘de heilige stad, het nieuwe Jeruzalem’ neerdaalt ‘uit de hemel, van bij God vandaan’ (Openbaring 21: 1 en 2). Als waarden en idealen niet – dankzij God getrouwe liefde, zegt de christelijke traditie – als bestemming in de werkelijkheid leven, staat de politiek met lege handen. En de politiek *maakt* zichzelf machteloos als ze niet kan *zien* waar deze waarden en idealen leven, bijvoorbeeld omdat zij daar niet naar zoekt, maar de werkelijkheid a priori beschouwt als een plaats waar waarden en idealen *nodig zijn*. Dan immers valt er voor politici en hun partijen iets te doen. Eerder dan naar aanwezigheid, zoekt de politiek dan naar gebrek.

HANNAH ARENDT EN DE BELOFTE VAN DE CHRISTELIJKE POLITIEK

In een tijd waarin mensen naar het einde van de politiek verlangden, omdat ze zich gevangen voelden in een wereldwijd web van ideologische tegenstellingen en er geen vertrouwen in hadden dat politici hen daaruit konden verlossen en de catastrofale botsing tussen de twee machtblokken konden voorkomen die erdoor dreigde, maakte de filosoof Hannah Arendt (1906-1975) notities over de *belofte* van de politiek. In wat zij niet een ‘inleiding in de politiek’ noemt, maar ‘een inleiding de politiek in’, toonde Arendt aan dat hun *afkeer* eigenlijk neerkwam op een *verlangen* naar politiek.³ Men wilde breken met handelen op basis van ideologische of bestuurlijke reflexen. Het Westen was ook in de politiek gaan denken in termen van effectiviteit, en had daardoor het zicht op het soort handelen uit het oog verloren waarom het in de politiek volgens Arendt ging.

Politiek is volgens Arendt het proces waarin mensen met hun verschillende verlangens en ideeën, waarden en idealen niettemin een gezamenlijke wereld van betekenis, verband en handelingsmogelijkheden weten te bouwen.⁴ Mensen die zeggen een afkeer te hebben van politiek, roepen eigenlijk om politiek in deze zin. Politiek is voor Arendt het zoeken en vinden van nog niet bestaande mogelijkheden, dat in zekere zin gelijkstaat aan het forceren van een wonder of een schepping uit niets. Het gaat niet om besturen en niet om het implementeren van concrete maatregelen, maar om zinvolle maatregelen überhaupt weer voorstelbaar te maken, om de mogelijkheid de feitelijk in de wereld werkzame krachten niet te zien als destructief en bedreigend, maar als toekomstproducerend. Politiek in deze zin is er in Nederland vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw maar weinig bedreven. Er is vooral bestuurd, technocratisch vormgegeven, economisch beleid gevoerd dat onze rijkdom zo deed groeien dat moeilijke vragen ontlopen en buiten beeld gedrukt konden worden. Politiek in de zin van Arendt is in deze situatie inderdaad wat we nodig hebben.

We hebben in deze situatie zelfs christelijke politiek nodig, zo meen ik. Maar christelijke politiek kan in deze situatie natuurlijk niet zijn: besturen op basis van christelijke waarden of met het oog op christelijke idealen – hoe dan ook voorgesteld. Juist de gedachte dat er waarden geïmplementeerd moeten worden of idealen gerealiseerd, suggereert dat we beter bestuur nodig hebben. Maar wat we nodig hebben is incarnatie en bij het zicht krijgen daarop kan – hoe onlogisch het wellicht ook lijkt – de Joodse filosoof Hannah Arendt ons helpen. Volgens Arendt hoeft de constatering dat er een wonder moet gebeuren om het maatschappelijk leven weer perspectief te geven, ons helemaal niet hopeloos te maken. We moeten slechts weer gaan zien dat er elke dag, elk moment wonderen gebeuren, niet ver-

staan als vormen van goddelijk handelen dat de natuurwetten omzeilt, maar begrepen als gebeurtenissen die zich niet laten voorspellen en niet herleid kunnen worden tot hun voorwaarden. Steeds opnieuw blijkt wat ervoor onmogelijk was, na een bepaalde gebeurtenis of handeling wel tot de mogelijkheden te behoren. De menselijke samenleving ontwikkelt zich volgens Arendts visie door onherleidbare gebeurtenissen die in de volle zin van het woord 'nieuw' zijn. Erna is de wereld anders dan ervoor, zijn er andere mogelijkheden, andere perspectieven.⁵ In christelijke taal: Gods vernieuwende, heilzame kracht blijkt geïncarneerd te zijn in de menselijke geschiedenis.

'Alles maak ik nieuw', klinkt het volgens de Openbaring van Johannes over het universum 'van hem die op de troon is gezeten' (Openbaring 21: 5). Een politiek die deze omvattende vernieuwing op zich wil nemen als een *taak*, plaatst zich in een hopeloze positie. Maar een politiek die zich ervan bewust is dat het de doorbrekende vernieuwing vooral moet *zien*, die wordt geconfronteerd met een ongekende overvloed aan aanzetten. Er lijkt veel voor te zeggen dit laatste en niet het eerste christelijke politiek te noemen. Dan wordt het mogelijk politiek op te vatten niet als *uitdrukking* of *consequentie*, maar als *vorm* van geloof. Incarnatie is geen opdracht, maar dat wat 'omwille van ons heil' gebeurd is en waarvan de gevolgen steeds op verrassende wijze zichtbaar worden. Politiek is dan geen *creatio ex nihilo*, maar een vorm van cocreatieve gehoorzaamheid aan wat zich aandient die niet alleen de wereld, maar ook onszelf herschept.

VERBONDEN MET HET BONUM COMMUNE

Sinds het Tweede Vaticaans Concilie, dat dit jaar vijftig jaar geleden werd geopend, heeft deze cocreatieve gehoorzaamheid in de rooms-katholieke traditie een naam: het lezen van de tekenen van de tijd (vergelijk Mattheüs

De wereld is niet leeg, wachtend tot politici en beleidsmakers haar gaan vullen met plannen en perspectieven. De wereld zit vol plannen en perspectieven

16: 3). Deze tekenen worden niet door christenen geschapen, maar moeten door hen worden waargenomen. Deze gedachte ligt in de lijn van het Bijbelboek Spreuken, dat de wijsheid van God lokaliseert midden in de kakofonie van ideeën en visies, meningen en opvattingen die de menselijke gemeenschap pro-

duceert: 'Wijsheid roept in de straten, over de pleinen klinkt haar stem, ze laat zich horen bij de poorten' (Spreuken 1: 20 en 21). De wereld is niet leeg, wachtend tot politici en beleidsmakers haar gaan vullen met plannen en

perspectieven. De wereld zit vol plannen en perspectieven die om aandacht vragen. Zij spreken uiteindelijk allemaal – zij het op beperkte en gebroken wijze – van het waarachtige bonum commune dat ons bestaan voluit goed maakt; Jezus sprak van het koninkrijk van God dat nabij is. In de lijn van wat ik aan Arendt heb ontleend, zou ik christelijke politiek zien als het proces waarin het perspectief op dit rijk aan het licht wordt gebracht in alles wat er gebeurt en wordt gezegd.

De cultuursocioloog Armando Salvatore heeft erop gewezen dat in de westerse geschiedenis de publieke sfeer niet door de filosofen van de verlichting veroverd is op de religie, zoals vaak wordt gesuggereerd. De publieke sfeer is in hoge mate ontstaan door het optreden van de twaalfde- en dertiende-eeuwse bedelorden, met name de franciscanen en dominicanen. Door in het openbaar te preken, daarbij de nadruk te leggen op argumenteren en redeneren, en met het oog hierop de Griekse filosofie te bestuderen, konden de zorgen en verlangens van de bewoners van de groeiende steden publiek stem krijgen. Het bonum commune werd zo inzet van een omvattend gesprek en de openbare mening werd een belangrijke maatschappelijke factor. De stadsbewoners gingen zichzelf beschouwen als onderdelen van een omvattend, zichzelf voortdurend herstructurend geheel – ‘het volk’ – en daarmee werden zij onderdeel van de politiek, in de lijn van Arendt verstaan als het bouwen aan een gemeenschappelijke wereld van betekenis, verband en visie op de toekomst.⁶

De bedelorden identificeerden zich met de publieke zaak omdat zij geloofden dat God zich ermee identificeerde. Zij zagen Jezus Christus niet allereerst als de vertegenwoordiger van Gods macht waaraan iedereen en alles zich moet onderwerpen, zoals in de periode daarvoor gebruikelijk was. Jezus was in hun visie een rondzwervende bezitloze die geen steen had om zijn hoofd op te leggen en die arm leefde van wat hem aan voedsel en beschutting werd gegeven. Deze Christus hadden zij als zijn leerlingen naar hun overtuiging na te volgen, en daarmee maakten zij zich afhankelijk van de openheid en gastvrijheid van de samenleving en leefden ermiddenin. Geloof in Gods genade en de wijze waarop deze zich weerspiegelt in mensen, neemt bij hen gestalte aan in de bereidheid er volledig afhankelijk van te worden, midden in de contemporaine samenleving te gaan staan en de vraag te belichamen: wat verbindt ons en wat moet er nu in Gods naam gezegd worden?

Dit, zo zou ik zeggen, is nog altijd de grondvraag voor de christelijke politiek, en voor de politiek zonder meer.

ALTIJD BEGINNERS

In een college dat zij in 1955 in Berkeley aan de University of California gaf, pleitte Hannah Arendt ervoor steeds opnieuw de vraag te stellen waaruit

de politiek ontspringt: ‘Waarom is er eigenlijk iemand en niet veeleer niemand?’⁷ Wat heeft het bestaan van al die anderen, met hun plannen en gevoeligheden, hun noden en hun mogelijkheden met mij te maken, met wat ik hoop en vrees, kan en nodig heb? Welke verantwoordelijkheid geeft het mij en welk verband biedt het mij? Het is uiteindelijk een fundamenteel christelijke vraag.

Arendt ziet ondanks alles politiek uiteindelijk toch als onderwerping. ‘Vanaf het begin organiseert de politiek degenen die absoluut verschillen op basis van hun relatieve gelijkheid en in strijd met hun relatieve verschillen’, schrijft zij.⁸ Hiertegenover houdt de christelijke mensvisie vast aan de overtuiging dat mensen zich de gemeenschappelijkheid niet hoeven op te leggen en hun fundamentele individualiteit geweld hoeven aan te doen. Gemeenschap betekent hun diepste vervulling. Mensen zijn gericht op leven dat zeer goed is, zoals de schepping van oorsprong door God wordt beoordeeld als ‘zeer goed’: alles heeft een zodanige plaats dat het eraan bijdraagt dat alles tot zijn recht en tot volle bloei komt, en dient langs deze weg ook zijn eigen bloei. Het bonum commune is geen ideaal waartegenover elke concrete vorm van gemeenschap altijd tekortschiet, de gerealiseerde gemeenschap is de actuele gestalte van het menselijk leven als gericht op het gemeenschappelijk goede. Op basis van de gemeenschap die zij zijn, en vorm gevend aan hun gerichtheid op de gemeenschap die zij moeten zijn, herscheppen mensen voortdurend de samenleving en geven zo opnieuw vorm aan hun mens-zijn. Deelnemend aan deze dynamiek in de richting van het goede leven – die theologisch gesproken de blijvende werkzaamheid van Gods liefde is en zich uitdrukt in wat voor de goede verstaander te lezen valt als ‘tekenen van de tijd’ – zijn zij altijd al met dat goede leven verbonden.

Politiek moet steeds opnieuw ontstaan en we moeten inzien dat we steeds weer beginners zijn. Niemand moet zich laten aanpraten als bouwvakker te zijn ingehuurd om een gebouw volgens een voorgegeven bouwtekening af te bouwen. Pas wie minstens figuurlijk met lege handen kan staan, kan dat waarvan zij of hij leeft ontvangen. Het was het motto van de bedelorden: ‘Neem in je beurs geen gouden, zilveren of koperen munten mee, schaf je voor onderweg geen reistas aan, geen extra kleren, geen sandalen en geen stok’ (Mattheüs 10: 9 en 10). Waar mensen gemeenschap stichten, voor elkaar verantwoordelijkheid dragen, hart hebben voor elkaar, elkaar zorg verlenen en elkaar liefhebben, geven zij er blijk van als beeld van God erop te zijn gericht diens wetten te gehoorzamen. Dan blijkt zich samenleving te vormen als voorafschaduwing van het bonum commune in Gods rijk. De politiek is geroepen deze geïncarneerde dynamiek te zien en te faciliteren.

In de al genoemde lezing in Berkeley stelt Arendt de neiging aan de kaak de eigen visie op het bestaan op te geven omdat deze niet overeenkomt met de visie van anderen. Christenen die hun aangevochten geloof willen redden door de scepsis van de wereld over te nemen: Arendt spreekt in dat verband van de neiging de oase tot woestijn te maken vanuit de zelfopgelegde plicht in de woestijn te overleven. Terwijl, zegt ze, het erom gaat vanuit de oasen de woestijn te overwinnen door onze *amor mundi*, de liefde voor de wereld die we nu juist dankzij de oase kunnen ontdekken. Juist door *niet* van deze wereld van chaos en dood te zijn, kan de kunst, de filosofie of de religie betekenis hebben voor de wereld. De lutherse theoloog Bernd Wannewetsch ontwikkelde een visie op christelijke politiek die in deze lijn ligt: wat de gelovige in de eredienst en de prediking aangereikt krijgt, krijgt in zijn handelen in de wereld betekenis voor de wereld en geeft aldus die wereld in religieuze zin betekenis.⁹ In deze visie is, net als bij Arendt, de liefde tot de wereld uiteindelijk toch een opdracht: de opdracht om de wereld zo te maken dat zij onze liefde waard is.

Arendts vraag echter waarom er eigenlijk iemand is en niet veeleer niemand, suggereert dat het mogelijk is de wereld te zien als een plaats die omwille van zichzelf onze liefde vraagt: om dat wat er in haar bezig is zich te ontwikkelen, wat ontkiemt en zich aan tot nog toe ongedachts en onge-realiseerds aandient. ‘Alles maak ik nieuw.’ Waar mensen relaties aangaan, elkaars zwakheid en kracht erkennen als onderdeel van het mysterie van hun menselijke waardigheid, verantwoordelijkheid voor zichzelf en elkaar nemen en daardoor de samenleving van de toekomst vorm krijgt, daar zou een Magnificat moeten klinken. Christenen in de politiek zouden om deze grote daden God moeten prijzen en dat wil politiek gesproken zeggen: ze eer bewijzen door ze te koesteren en ze naar vermogen te beschermen.

BESLUIT

Veel christelijke politiek lijkt nog altijd op een verkapte manier uit te gaan van de gedachte dat God regeert en Christus koning is *via* de christenen in de politiek. Dit gaat echter uit van een verkeerd beeld van de incarnatie en zou, juist met het oog op de toekomst van een waarachtig christelijke politieke praktijk, definitief moeten worden losgelaten. Christelijke politiek kan een goddeloze samenleving niet van de ondergang redden. Dat is ook niet nodig, want de samenleving is niet van God los.¹⁰

Democratische politiek kan echter niet zonder dat wat de Amerikaanse politicoloog en journalist Walter Lippmann (1889-1974) in 1955 ‘het mandaat van de hemel’ noemde. Zij kan burgers alleen binden indien ze met goed geweten kan beweren dat ze voor het goede staat.¹¹ Dit goede voor de

gemeenschap, het bonum commune, is niet het interne *doel* van de politiek – niet de uitkomst van een liefst zo ongestoord mogelijk volgen van een specifiek politiek programma, ook niet een christelijk programma – maar

Christelijk politiek kan niet een goddeloze samenleving van de ondergang te redden

haar blijvende *norm*. Draagt de politiek bij aan het bonum commune zoals dat aan het licht aan het komen is in het verlangen van mensen naar toekomst en in hun inspanningen om in het licht van de toekomst die zich aandient een gezamenlijke

weg te gaan? Het is deze vraag die christelijk gesproken de politiek voortdrijft. Deze vraag is niet achterhaald, maar stelt zich dringender dan ooit. Van onze bereidheid en ons vermogen deze vraag productief te maken, hangt de toekomst van christelijke politiek uiteindelijk af.

Noten

- 1 Voor de crisis waartoe een dergelijke visie op het leven leidt, zie Michael Foley, *The age of absurdity. Why modern life makes it hard to be happy*. Londen: Simon & Schuster, 2010.
- 2 *Summa theologiae*, III, q. 1, art. 1.
- 3 Hannah Arendt, *The promise of politics*. New York: Schocken Books, 2005, m.n. 93-200: 'Introduction into politics'. Deze uitgave is gebaseerd op aantekeningen die Arendt maakte in de eerste helft van de jaren vijftig van de vorige eeuw.
- 4 Vergelijk Margaret Canovan, *Hannah Arendt. A reinterpretation of her political thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- 5 Arendt 2005, pp. 111-113.
- 6 Armando Salvatore, *The public sphere. Liberal modernity, Catholicism, Islam*. New York: Palgrave Macmillan, 2007. Het is vanwege de huidige discussie hierover de moeite waard nadrukkelijk te vermelden dat Salvatore soortgelijke ontwikkelingen ziet in moslimsamenlevingen.
- 7 Arendt 2005, pp. 201-204.
- 8 Arendt 2005, p. 96.
- 9 Bernd Wannewetsch, *Political worship. Ethics for Christian citizens*. Oxford: Oxford University Press, 2004; zie het artikel van Herman Paul in deze CDV-bundel.
- 10 Het is opmerkelijk dat deze logica niet alleen valt aan te wijzen in traditionele vormen van de christelijke politiek, maar bijvoorbeeld ook in het recente pamflet van Huub Oosterhuis, *Red hen die geen verweer hebben* (Utrecht: Ten Have, 2012).
- 11 Walter Lippmann, *Essays in the public philosophy*. New York: The New American Library, 1955, p. 138.